

JONO JUŠKAIČIO RINKINYS MĖLYNA ŽIBUTĖ APŠVIETĖ LIKIMĄ: MODERNĖJIMO LINKMĖS

JONAS JUŠKAITIS' COLLECTION OF POEMS,
THE BLUE VIOLET ILLUMINED OUR DESTINY:
TRENDS OF MODERNIZATION

Virginija BALSEVIČIŪTĖ-ŠLEKIENĖ

Lietuvos edukologijos universitetas

Lietuvių ir lyginamosios literatūros katedra

T. Ševčenkos g. 31, LT-03111 Vilnius

Virginija.slekiene@leu.lt

Santrauka

Straipsnis skirtas aptarti modernėjimo tendencijas Jono Juškaičio eilėraščių rinkinyje *Mėlyna žibutė apšvietė likimą* (1972). Remiamasi vokiečių literatūrologo Dieterio Lampingo modernizmo samprata, kurioje santykis su poetine tradicija akcentuojamas kaip esminis modernėjimui tirti.

Aptarus rinkinio meninio pasaulio ypatybes, daromos išvados: rinkinyje *Mėlyna žibutė apšvietė likimą* kuriamas dialogas su ankstyvesnėmis poetinėmis mokyklomis, visų pirma – su poetais žemininkais ir (kiek atsargiau) – poetais neoromantikais. Galima atpažinti sąšaukas su Maironio, Vinco Mykolaičio-Putino, Antano Baranausko poetine kūryba. Juškaičio lyrikoje modernėjimas vyko valstietiškos kultūros pagrindu, taigi, gali būti priskiriamas nuosaukiamam modernėjimo tipui. Juškaičio kūryboje siekiama pažvelgti į valstietiškos kultūros gelmę, eilėraščiuose gausu mito relikvtų ir paslėptos religinės simbolikos. Tai primena žemininkų poetinę programą. Galima stebėti, kaip drastiškai pokario metais nutraukta poetinė tradicija atgyja naujais pavidalais, o lietuvių lyrikoje susiformuoja egzistencinės lyrikos tipas, paremtas valstietiška kultūra. Modernėjimą liudija ir eilėraščių poetika.

Esminiai žodžiai: *Juškaitis, modernėjimas, poetinė tradicija, valstietiška kultūra.*

Summary

This article intends to discuss the tendencies toward modernization in Jonas Juškaitis' second collection of poems, *The Blue Violet Illumined our Destiny* (1972). Reference is made to Dieter Lamping's concept of modernization, in which the poem's relation with the poetic tradition is emphasized as the essential means for establishing its modernity.

After discussing the features of the collection's art, we come to the conclusion that Juškaitis' *The Blue Violet Illumined our Destiny* enters into a dialogue with earlier schools of poetry – first of all with the poets of the *Žemė* (*Earth*) generation and (and more tentatively) with the neoromantics. We can recognize echoes of Maironis', Vincas Mykolaitis-Putinas' and Antanas Baranauskas' poetic works. Modernization in Juškaitis' lyrics was based on agrarian culture – therefore, it can be attributed to the moderate type of modernization. In his work Juškaitis endeavored to delve into the depths of agrarian culture. There are many mythological relicts and hidden religious symbols in his poems. This fact reminds us of the *Earth* generation's poetic programme. We can observe the drastic disruption of the poetic tradition during the postwar years and its resurrection in new forms, the development in Lithuanian poetry of the existential lyric, one derived from culture of the countryside. The poetics of the poems also attests to their modernization.

Key words: *Juškaitis, modernization, poetic tradition, agrarian culture.*

Straipsnis skirtas modernėjimo tendencijoms aptarti antrajame Jono Juškaičio eilėraščių rinkinyje *Mėlyna žibutė apšvietė likimą* (1972). Analizės objekto pasirinkimą lėmė to rinkinio svarba, jo įtaka modernėjimo procesams, vykusiems lietuvių poezijoje aštunto dešimtmečio pradžioje, ir reikšmė tolimesnei poeto kūrybai.

Rita Tūtlytė, remdamasi vokiečių literatūrologu Dieteriu Lampingu, teigia, kad „[...] modernizmas nėra vienareikšmių reiškinių sancaupa ar vienkartinis, XX a. pradžioje „atsitikęs“ reiškinys“ (Tūtlytė, 2006, 9) ir kad „[k]iekviena tauta turi savą visuomeninio ir kultūrinio gyvenimo ritmą, tad ir modernioji lyrika rutuliojasi pagal imanentinius nacionalinius dėsnius“ (Ten pat). Tos pačios literatūrologės nuomone, „Modernizmo pagrind-

das – santykio su tradicija nustatymas“ (Ten pat), o santykio su tradicija nustatymas „leidžia išvelgti kultūros dialogą; išgirsti provokuojantį ir jam atsiliepiantį balsą“ (Ten pat, 10). Tyrimui paranki ši mintis, aktualizuojanti santykio su tradicija nustatymą. Juškaičio kūryba šiuo aspektu beveik nėra analizuota, kaip ir sovietmečio lyrika apskritai. Straipsnyje siekiama atskleisti Juškaičio poezijos ryšį su lietuvių poetine tradicija, drastiškai nutraukta pokario metais, visų pirma – su poetais žemininkais, ir su ankstyvesne poetine kultūra.

Reikia pažymėti, kad sovietmečio poezijoje iki aštunto dešimtmečio pradžios jau buvo persiritusios kelios lyrikos atsigavimo bangos: liaudies dainų stilizacija šeštojo dešimtmečio viduryje rodė lyrikos polinkį grįžti prie pirminių šaltinių. Vėliau prasidėjusi poezijos intelektualizacija įtvirtino racionalias konstrukcijas, stiprino naratyvinius pradus. Šeštą ir septintą dešimtmečius dominavo kasdieniškumo, paprastumo estetika. To laiko lyrikoje buvo gausu empirinių aprašymų, vienkartinių situacijų, siužetinių pasakojamųjų eilėraščių. Eilėraščių tematika nesudėtinga, kelios privalomos temos: vis dar buvo ieškoma prieštaravimų tarp senojo kaimo idilijos ir technizacijos, o į gamtą žvelgiama atostogaujančio miestiečio žvilgsniu. Žodžiu, septinto dešimtmečio pabaigos lietuvių lyrikoje jautėsi nuobodis ir išsekimas.

Sovietmečio lyrikos modernėjimą analizavęs Rimantas Kmita 1972 metus laiko poezijos riba, teigdamas, kad būtent „[...] šie metai galimi išskirti kaip modernėjimo tendencijų aukščiausias taškas“, kai „modernioji meno programa darosi per daug savarankiška ir kone ima dominuoti“ (Kmita, 2009, 63). Juškaičio rinkinys *Mėlyna žibutė apšvietė likimą* išėjo būtent 1972-aisiais. Maždaug tuo pačiu metu pasirodė Sigito Gedos *26 rudens ir vasaros giesmės*, Tomo Venclovos *Kalbos ženklas*, Juditos Vaičiūnaitės *Pakartojimai*; išleistas nedidelės apimties Algimanto Mackaus eilėraščių rinkinys *Poezija*. Jau buvo išleista Marcelijaus Martinaičio *Saulės grąža* (1968), Justino Marcinkevičiaus *Liepsnojančtis*

krūmas (1968). Tai artimiausia tuometinės Juškaičio kūrybos literatūrinė aplinka.

Skaitant to laiko poetinę kūrybą ir pačių kūrėjų pasisakymus, ryškėja, kad septintame dešimtmetyje debiutuojančių jaunų poetų nebetenkino tuometinė poezija, kurioje vyravo kaimo gyvenimo ir buities vaizdai. Juškaičio pasisakymas, išspausdintas *Poezijos pavasaryje*, skambėjo kaip savotiškas manifestas, įteisinantis naują santykį su istorija, su dabartimi, apskritai su pasauliu:

[...] kad ir tas pats kaimas, jei jis būtų ne sentimentai, o neišvengiamybė, tyrinėjant žmogų neatsietai nuo mūsų senovinės pasaulėžiūros, tautos likimo, šimtmečio vidurį sudrebinusių kataklizmų, nuo XX a. filosofijos, mokslo ir estetikos idėjų, dabarties aktualijų. (Juškaitis, 1998, 33)

Straipsnyje Juškaitis poezijai ieško perspektyvų ir jas siūlo:

Vidaus gyvenimo refleksija, analitinė mintis išstumia šalin aprašinėjimus, natūralistinių, empirinių tikrovės suvokimą – savitas pasaulio išgyvenimas; atsiranda gražių asociacijų, išmonės, žaidimo, konstruktyvaus mąstymo, kalbos žavesio, didingos fantazijos, transformuota sukurtinė antrinė tikrovė autentiškai kalba apie savąjį laiką; interesų išplėtimas į visą pasaulį, natūralaus visuomeniško ir asmeniškio susilydimas, patvirtinantis, kad nėra paprasto ir nepaprasto, o tik nepaprastas dvasinis kelias lig visko... (Ten pat, 31)

Juškaičio nusakyta estetinė programa įteisino du svarbius momentus: meninę pasaulio transformaciją ir poetinę kalbą kaip savaiminę prasmę, sąmoningą funkcionalaus teksto kūrimą. Tai irgi buvo nauja aštunto dešimtmečio pradžios lyrikoje.

Jau pirmoje Juškaičio knygoje *Ir ausros, ir žaros* (1962) galinėjosi to meto literatūrinė norma ir naujos meninio mąstymo tendencijos. Pro patetišką darbo šlovinimą, džiaugsmą dėl kylančios kolektyvinio darbo gerovės, darbininkiškos pozicijos deklaravimą prasimuša grynai Juškaičiui būdinga Gilesnės realybės nuojauta, persmelkianti empiriką:

O praeitis, kuri visur didėjo,
Pilna kažko, kaip augalas, tylaus, –
Nematoma ir aiški kaip idėja,
Laike – daiktų savybėj – prisiglaus. (eil. „Naktis“ (Juškaitis, 1962, 11))

Meno tikrovė įsiterpia kaip lygiateisė: „Kaip kvapas saldus / senų knygų / Tie lapai rudi“ (Ten pat, 13), o pasaka išplečia meninę erdvę: „Pasakos karalius verkia ten mėlynėj. / Ir kaip žemės ranką tulpę vėl skinies. / Praeitim ji kvepia“ (Ten pat, 20). Panaši buvo tuo metu debiutuojančių Leonardo Gutausko, Vytauto Skripkos, Vytauto Onaičio, Antano Masionio, Vytauto Bložės, Marcelijaus Martinaičio kūryba, rodanti naujojo poezijos etapo galimybes.

Apie bene garsiausią Juškaičio rinkinį *Mėlyna žibutė apšvietė likimą* galima pasakyti, kad jo meninė erdvė formuojama iš gamtos detalių ir kaimo gyvenimo vaizdinių, įprastinių to meto poezijai. Bet ta erdvė yra prisodrinta senosios pasaulėjautos atspindžių, mitų relikto ir ritualų. Tai kiek primena poetų žemininkų programą, išryškėjusią ketvirto dešimtmečio pabaigoje, kurioje buvo siekta naujai pažvelgti į žemdirbių kultūrą, ryškinant joje istorines ir mitologines reikšmes. Tie jau žinomi dalykai Juškaičio rinkinyje atrandami ir įteisinami naujai. Sąsajas su ankstyvesnėmis poetinėmis mokyklomis liudija pabrėžtinas kraštovaizdžio archajiškumas, tarsi saugojant tos prieškarinės Lietuvos atmintį ir neoromantikų sukurtas „kryžių Lietuvos“ vaizdiny, apskritai jaučiama pastanga sakralizuoti kraštovaizdį, – kiek leido ano meto konjunktūra. Poetinio pasaulio modelis primena poetus žemininkus: koncentriška erdvė, namai, kelių kartų, jas jungiantis, būstas. Ypač arti Juškaičio eilėraščių yra Vytauto Mačernio „Vizijos“, jas dar primena vaikystės kaip prarastojo rojus tema ir nuolatinis praeities jausmas. Daugelyje Juškaičio rinkinio tekstų galima stebėti, kaip atkuriamas dialogas su poetinėmis tradicijomis.

Modernėjimo pobūdį galima aptarti, analizuojant rinkinio erdvės ir laiko struktūras. Rinkinio kompozicija yra paremta

metų laikų kaita. Komponavimo tradiciškumas vėlgi liudija ryšį su iš toli ateinančia lietuvių lyrikos tradicija. Pradedama nuo pavasario, kuriant savąją pavasario mitologiją. Programinį eilėraščių „Mėlyna žibutė apšvietė likimą“, kurio vardu pavadintas ir visas rinkinys, gan nuosekliai yra analizavęs Kmita ir akcentavęs jo literatūriškumą: „Eilėraštis pabrėžtinai literatūriškas ir dekoratyvus: šviesų, garsų ir atspindžių žaismas [...], akivaizdžios opozicijos, juvelyriški žodžiai [...], sąmoningai renkamas konstravimas...“ (Kmita, 2009, 213). Jo pastebėjimus galima papildyti, priduriant, kad šiame tekste daug kas paimta iš Vinco Mykolaičio-Putino ir Fausto Kiršos: erdvių sąskambiai, kosminės jungtys, abstraktumo ir konkretumo dermė, o supasakinta erdvė susieja poetą su Jonu Aisčiu.

Eilėraščiai – „Pavasario vandens“, skirtas Jurgiui Baltrušaičiui, ir „Ant liūdnujų linijų lelijų“, dedikuotas Lionginui Šepkai, kupini pavasario euforijos, kuri susijusi su vandenimis, kaip pasaulio pradžių pradžia, ir su dangumi, jo šviesuliais ir jų aktyvumu; tai kiek primena Mačernio „Pavasario“ sonetų pirmuosius tekstus. Minimuose eilėraščiuose kuriamas sujaudintos, sujudintos būties įspūdis ir kartu plėtojama pakankamai tradicinė žemės atgimimo mitologija, visuotinio atbudimo jausmas: „Šaukia žemę spinduliuos / Iš numirusių gerasis / Vandenių bėgimo garsas“ (Juškaitis, 1972, 9). Vis minimas sėjos metas, taip atiduodant duoklę valsietiška kultūrai.

Religinių švenčių ciklas stiprina metų laikų kaitos pajautą, susiedamas gamtos vaizdinius su apeigomis ir ritualais, suteikdamas jiems kitą prasmės dimensiją. Kaip yra pastebėjęs pats poetas, „[n]uo pat 1972 metų rinkinio „Mėlyna žibutė apšvietė likimą“ mano poezijoje paslėpta krikščioniška etika ir atmestas sovietmetis. Literatūros vertintojai nutyli jo turinį“ (Juškaitis, 2002, 147). Krikščioniškos etikos klodas Juškaičio lyrikai tikrai yra reikšmingas, o gamtinių ir religinių motyvų susipynimas ypač pastebimas pavasario išgyvenime, ir nesunku įžvelgti, kaip religiniai įvaizdžiai stiprina pavasario mitą, sudarydami eilėraščio

pagrindą. Eilėraštis „Balandis“ pilnas religinės simbolikos, kuri (net keista) nebuvo pastebėta tuometinės cenzūros:

Paukščiai į grandines ir žvaigždynai
Susijungę. Kas do
Dangaus žalumas! Dulka geltoni spinduliai ant veido
Kaip nuo karklo žiedo nuo jauno mėnesio. Pasileido
Ošdamos upės – ištirpus ledynų gadynei,
Šoka į jūrą senas vanduo.

Tarp vandens ir tarp debesų pagojai,
Rods, klykiančioj tamsoj, kai klykia
Pempės; skambini dangų pagoniška,
Pavasari, pavasari, Velykų

Paukščių balsais. Skruzdėlyne tau grumba
Žolės – ką tik pažinojai,
Bet ūkiantis lenda atgal į žemės gumbą
Gamtos tyloj amžinojoj.

Šalnos sidabre mėnesiena sėklas diegia –
Balta kaip jazmino žiedas. Ir jauja
Rūksta į debesis, kurie kaip angelai be miego
Lekia, lydėdami jauną

Trijų vakarų: jo lankas šviesus apkabina
Tamsią mėnesio dalį – rods, naktis nuleidžia auksinę
Margučių pintinę.

Balandi, pridulkinai iš gelsvų žirgulių
Pavasario vandenį,
Atodūsiui nuo susirūpinusių didelių
Prašvisk, balandi! –

Gamta iš savo lėlytės išnirs žaliųjų
Spalvų drugiu – kaip aleliuja! (Juškaitis, 1972, 8)

Šiame tekste itin originali gamtos ir religijos motyvų jungtis atveria Velykų nakties paslaptis, žavesį, burtus. Pasaulis atrodo senas, pagoniškas, tik pasibaigus „ledynų gadynei“. Archajiškumas pabrėžiamas kalbinėmis formomis: „Kas do / Dangaus žalumas!“. Tas „do“ toks senoviškas kaip ir „jauja“ ar „pagojai“. Ir kartu eilėraštis pilnas krikščionybės simbolikos ir įvaizdžių – skamba „Velykų // Paukščių balsais“ (ne Velykų varpais!), lekia debesys, panašūs į angelus, eilėraščio pabaigoje girdėti visuotinis „aleliuja!“, o pati naktis iš dangaus nuleidžia į žemę margučių pintinę. Įprastiniai Juškaičio poezijoje yra dangaus spektakliai: parskrendančių paukščių voros ir žvaigždynai, jaunas „trijų vakarų“ mėnuo, kuris yra vienas iš svarbiausių vaizdinių. Esama paslapties, kuri taip ir neatskleidžiama: ūkiantis – kas jis?

Velyknaktyje susitinka dangus ir žemė: kaip aukuras „Jauja / Rūksta į debesis...“, o dangus į žemę nuleidžia margučių pintinę. Atvirukinis yra šio vaizdo gražumas, Velykų ryto džiaugsmas. Vertikali dangaus ir žemės jungtis žymi abipusės malonės aktą, dangaus ir žemės dialogą. Jis ir lemia atgimimą, pradžią, sėją, visuotinį gamtos išnirimą „iš savo lėlytės“. Sukuriamas labai tankios, užpildytos, gyvybingos būties jausmas. Svarbūs yra velyknakčio burtai, atsivėrusi žmogiškoji būtis ir visuotinio atgimimo nuojauta. Nakties pasaulis – Velykų, virsmo, naujos pradžios – turi neįprastą spalvinę gamą – žalios ir geltonos spalvos dermę: „Kas do / Dangaus žalumas. / Dulka geltoni spinduliai ant veido“.

Juškaičio pastangas kurti semantiškai talpų meninį vaizdą, tiksliau – komponuoti vaizdus į sudėtingą ir sąryšingą struktūrą, atskleidžia minimo rinkinio eilėraščiai, sakytume, labai paprastais pavadinimais – „Beržas“, „Eglė vasaros naktį“:

Graži, kol žaibai nesudegę,
Piliakalny eglė –
Žalčių karalienė. Miglojo
Jai miglos, nes keitės diena
Naktim. Kaip stebuklas viena
Žvaigždė. Giedros žaibai. Migdolo

Tas metas, kai baltas vanduo
Ir žydi žolynai su ja.
Pelėdos akių valandoj
Ji šiaurės šaly senoje –

Tamsesnė už tamsą. Ai, ko jūs?..
Šakas kamuoliais nuridens
Jai vėtra vaizde iš vandens.
Jums šaltas nuo žemės lenks kojas
Keliai. Kaip žaibai jie šakojas
Pro atsuktą aušrai, pro liūdną
Be žolinių rūtų ir dūmų

Zapyškio bažnyčią,
O seną kaip titnago ugnį,
Apšvietusią baudžiavas. Ugdė
Liepsnos kapuose ji raudoną
Po žaibo medžiu pasiūbuonę,
Giedodama psalmėj vienų
Marų ir karų pelenų:
Ramybė jums. (Juškaitis, 1972, 46)

Dominuojanti yra grožio kategorija („Graži [...] / Piliakalny eglė“) ir jos fone ryškinamos kitos – religinės ir etinės eilėraščio prasmės. Itin dažna Juškaičio lyrikoje situacija – vasaros naktis, žvaigždėtas ir žaibų nutviekstas dangus. Žolynų žydėjimo metas. Tamsos ir paslapties laikas. Užuomina apie religinį kontekstą ryški jau teksto pradžioje – „Kaip stebuklas viena / Žvaigždė“. Ir aiškus pasakos kontekstas – „eglė – / Žalčių karalienė“.

Gamtos refleksijoje ryškinama žmogaus pasaulio projekcija. Kolektyvinis subjektas „jūs“ netikėtai įsiterpia į gamtos vaizdinius: „Ai, ko jūs?..“, „Jums šaltas nuo žemės lenks kojas / Keliai“. „Jūs“ yra probleminis – šaltas, palinkęs, o keliai neaiškūs... Bet tie keliai šakojas „...pro liūdną / Be žolinių rūtų ir dūmų // Zapyškio bažnyčią“. Sintaksės laisvumas lemia semantinių ryšių paslankumą: „Ugdė / Liepsnos kapuose ji raudoną / Po žaibo medžiu

pasiūbuonę...“ . Kas ką ugdė? Susidvejina vaizdiniai – bažnyčia atrodo kaip eglė, o eglė kaip bažnyčia, įgydami ryškų sakralumo matmenį. Eglė sujungia svarbiausias eilėraščio erdves – piliakalnį, bažnyčią, kapines.

Teksto pabaigoje ryški religinė dimensija: „Giedodama psalmėj vienu / Marų ir karų pelenų: / Ramybė jums“. Marai ir karai – religinių giesmių, suplikacijų motyvai. Religinį kontekstą turi ir palinkėjimas – „Ramybė jums“. Subjektui, juntančiam būties šaltį ir jos sudėtingumą, klaidumą, prisimenantį būties baudžiavas, linkima ramybės. Tai palinkėjimas kiekvienų Mišių pabaigoje. Eglės figūra čia iškyla kaip subjekto būtį stabilizuojanti figūra, palaikanti ją gamtos ir religijos galiomis, suteikianti etinį pagrindą. Eilėraštis turi senumo jausmą, tą sunkiai įvardijamą praeities substratą – sena šiaurės šalis, jos baudžiavos, sena ugnis. Praeities sunkumas palaiko subjekto dabartį. Eglė yra tarsi mediumas, jungiąs skirtingus laikus ir jų patirtį.

Baltas medi, mum su šerkšno briliantais brėžies tu
Baltose lyg beržas ir didžiulėse žiemos naktų
Mėnesienose, ir skruzdės bėga mum rūpliu
Per siūbuojančias žaras, kur paukščiai lekia iš roplių.
Žilos ožkos mum po beržu, lyg po geizeriu žaliu,

Tarp raudonų smilgų, barzdos jų su liūdesiu perpus.
Links miškų keliuos berželiai – supsis laumės –
kaip varpus
Juos paskambins. Glėbiniai beržai audroj kaip jūroj gaus
Mum iš kapinių, kur sielvartas išauga lig dangaus.

Beržo lingė, beržo rykštė, beržo dūmas ir balta,
Mus apkabinus, amžino mūsų poilsio lenta...
Stovi akyse prie kapo – tiek gyvenimo ir ši,
Ši žalia šaka, tarytum ja gyvenimą riši.

Juodai duonai ir raudonai ugniai, tragiškai graži,
Plėvesuoja ji kaip vėliava – nupurto pamaži
Knygų dulkes, nuo kurių tik – beržas sentimentalus.
Žilumu tu suverži melsvas girias, kaip metalus
Vandenį ir dangų mūs, kur ieško vienumos kalnai.

Lyg balta strėlė iš žemės lėk į širdis amžinai! (Eil. „Beržas“ (Juškaitis, 1972, 48))

Šiame eilėraštyje beržas yra patekęs į nelengvai šifruojamas egzistencijos mįsles. Iš eilėraščio apie eglę atpažįstamas estetinis kontekstas – beržas yra estetinis objektas, visų pirma vertas pasigėrėjimo. Vėl naktis, šįkart žiemos su „šerkšno briliantais“. Tragiško grožio motyvas pasikartoja ir toliau tekste: „Juodai duonai ir raudonai ugniai, tragiškai graži / Plėvesuoja ji kaip vėliava...“. Juntamas poeto polinkis mitologizuoti pasaulį – paukščiai lekia iš roplių, supasi laumės. Pasaulis yra senas („žilos ožkos“), turintis praeities jausmą, kuris nuolat iškyla iš daiktų, iš gamtos.

Eilėraštyje galima atpažinti Maironio „Uosio ir žmogaus“ tradiciją, kuri akcentuoja, kad žmogiškoji būtis greit praeinanti, o lopšys ir karstas visai čia pat: „Beržo lingė, beržo rykštė, beržo dūmas ir balta, / Mus apsikabinus, amžino mūs atilsio lenta...“. Mirties tema akcentuota dar stipriau, negu Maironio eilėraštyje. Beržas skamba kaip varpas, jis pats yra iš kapinių, „kur sielvartas užauga lig dangaus“. Paskutinės eilėraščio eilutės rodo, kad medis patenka į būtį saugančių, ją teigiančių prasmių lauką, panašiai kaip ir eilėraštyje apie eglę. Mirties akivaizdoje teigiamas būties sąryšingumas, tiesiog kosminių jungčių buvimas tarp dangaus, vandens ir subjekto širdies. Keliskart įvardintas kolektyvinis subjektas „mes“ taip pat stiprina visuotinumą jausmą.

Skaitant eilėraščius galima jausti, kad medžio vaizdinyje sutelkiamos mitologinės, religinės ir etinės prasmės. Ir kartu galima pastebėti, kaip atsiranda erdvės daugiamatiškumas, tapęs meninės mąstysenos pagrindu tolimesnėje poeto kūryboje. Taip atsiranda ta „sukurtinė antrinė tikrovė“, paties poeto žodžiais tariant.

Stiprų rinkinio egzistencinių prasmių lauką atskleidžia seną tradiciją turinti, tiesiog archetipinė lietuvių lyrikos situacija: subjekto patirtys naktį (dažniausiai – vasaros naktį), jo ryšiai su kosmosu. Tai yra esminė Juškaičio lyrikos meditacinė situacija, išryškėjusi antrojoje knygoje ir įsitvirtinusi tolimesnėje kūryboje. Ypač ryškiai atpažįstama poetinė tradicija, ateinanti iš Baranausko, Maironio, Mykolaičio-Putino. Tokių motyvų atsinaujinimas aštunto dešimtmečio pradžios poezijoje rodo jos pajėgumą priartėti prie esminių idėjų (laiko, pažinimo, būties patyrimo, atsargiai įvardintos dievoieškos) ir jų reiškimosi formų. Tai atsiskleidžia viename iš įspūdingiausių rinkinio eilėraščių „Dangaus elegija“:

Nakty paklydau kaip girioj. Tarytum blyksniai
tarp šakų
Žaliam danguj man žvaigždės gražios. Žvaigždynai
Lyg popierij vandens ženklai. Iš nakties geltoni
lapai
Ten krinta. Sūkuriai susisukę dangaus patamsiuos.
Atsimenu
Kūdikystę: už rankos vedėsi tėvas per lauką, savo
sielos šnibždesius
Šnibždėdamas vasaros nakties ramybei, kai žydra į
pilka tyliai sudyla
Ir žemė pro tą parodo gražiausius vaizdus, iš kurių
klajojantį aidą varpai išsiūbuoja,
Pritardami po darbų budėjimo tolimai dainai... (Juškaitis, 1972, 115)

Meditacinė situacija dažna romantikų ir simbolistų kūryboje, čia galima prisiminti Maironio eilėraštį „Užmigo žemė“, Putino „Rūpintojėlį“ ir kt. Su Maironiu šį Juškaičio eilėraštį sieja tik pats bendriausias momentas – nerami žmogaus dvasia dangaus akivaizdoje prieš šaltą, tolimą, priešišką žmogui kosmosą, su Putinu – panašiai išgyvenama dievybės idėja, tai, ką iškelia žmogaus mintis ir jausmas, trokšdami absoliuto, norėdami paaiškinti savąją egzistenciją:

Tai, ką žmonės iš žemės pelenų vargingai, per
klaidas, įmerkę į savo pačių
Kraują, iškelia amžiuos į dangų ir vėl į žemės
pelenus degina. (Juškaitis, 1972, 116)

Juškaitis raiškiai atskleidžia pačią meditavimo situaciją: atvira žmogaus siela „po darbų budėjimo“, liūdinti jo dvasia veržiasi aukšty. Juškaičio lyrika yra užfiksavusi svarbų mūsų nacionalinės pasaulėjautos momentą – polinkį į egzistencinę savistabą, savotišką dvasios metafiziką (tėvas, gražią vasaros naktį besikalbantis su gamta, tos nakties įspūdingumo pirmąkart pažadinta vaiko siela). Nuolat pabrėžiami skaudieji buvimo žemėje pagrindai: darbas, skausmas, liūdinti dvasia, primenantys Putino „vargus vargelius“, žemiškas „mūsų godas“. Iš jų gimsta atsako ieškanti reflektivi mintis. Žemė čia yra poetinės sistemos pagrindas kaip ir Putino lyrikoje. Eilėraštyje nuolat juntamas kietas, valingas mostas „priartint sau žemę“. Po didžiojo nakties regėjimo vėl regima žemė, jos peizažai ir takai.

Dievybės idėja Putino lyrikoje yra įgavusi liaudiško rūpintojėlio pavidalą; Juškaičio eilėraštyje ji – visuotinesnis išgyvenimas, kylantis kaip amžinas „Dievo ilgesys tautose“ ir nerimas žmogaus sieloje, patirtas kartu su pažinimo troškimu, „pasaulėvaizdžių voratinklių“ ieškojimu.

Stipri egzistencinė savimonė Juškaičio lyrikoje išreiškiama reflektivia mintimi, nuolat juntamas jos formavimasis, augimas iš stiprios dvasinės būsenos. Pastebime, kaip stiprėja minties pradas po kūdikystės prisiminimų, pirmąsyk pabudusių vaiko sielą, atsivėrusio nakties pasaulio įspūdis pasikartoja, tapdamas egzistencine refleksija, didžiuoju gyvenimo klausimu: „Ar gyvenimo laikas / ne knyga apie dangų...“. Minties įtampa pastebimai auga, remiamasi mitu: „Veržiamės nuo gyvatės galvos pavogti ugnies karūną, / bet gyvatė neapvogta“, veržiamasi į „šturpią dangaus tiesą“. Eilėraščio mintis iškyla tarsi ieškodama žmogiškųjų „pasaulėvaizdžių voratinklių“, jungdama kelias egzistencines idėjas: pažinimo, Dievo, einančio laiko. Visa eilėraščio vaizdų sistema

žymi jos kilimo ir vystymosi kelią. Eilėraštyje akcentuota laiko tėkmė – iškilios meditacijos metu praeina naktis. Juntame, kaip eina paros laikas: vakaras, naktis, brėkstantis rytas. Eilėraščio meniniams vaizdams būdingas siužetiškumas: kūdikystės prisiminimų vizija pereina į didįjį nakties regėjimą, vėliau vėl išsiliesia reflektivia mintimi. Gamta yra tų išgyvenimų žadintoja ir palydovė. Didžiulis, amžinas kosmosas gyvena savo gyvenimą, jis įsiterpia į žmogaus būti kaip daug galingesnė už jį jėga – į jį kylanti žmogaus mintis pralaimi, ieškodama savųjų „Pasaulėvaizdžių voratinklių“, trokšdama absoliuto ir išgyvendama savosios egzistencijos trumpumą:

Dangaus tiesa šurpi, bet mes veržiamės į ją lyg
plaštakės į ugnį.
Veržiamės nuo gyvatės galvos pavogti ugnies karūną,
bet gyvatė neapvogta:
Mus pačius apriečia tamsa kaip gyvatė ir uždumia
naktys metus
Žvaigždėmis. (Juškaitis, 1972, 116)

Vienas paskutinių eilėraščių vaizdų: iš dangaus krinta lašai – išdidai amžinybė gailisi praeinančios vasaros ir trumpo žmogaus gyvenimo. Kulminaciją pasiekusią mintį palydi didingi kosmoso vaizdiniai: jis gali keistis, judėti, tarsi atsiliepdamas į nerimą žmogaus dvasioje, į jo skaudų galvojimą... („...sukas geltoni lizdai akyse. / Štai tarsi takas atgal meteoras žybteli žaibu į mėnulį / Tyliausioj tyloj...“). Juntame kosminio pasaulio aukštį ir iškilumą – „Ruduo joj dulkę“, „Kreivi žvaigždynai iš visų šalių / apsupę žemės dramas“, aprėpiančias žmogaus būti.

Eilėraščių pabaigoje – rami, reflektivi mintis po ankstyvo rudens aprašymo. Kūdikystėje giliai išgyventas nakties pasaulio įspūdis, pirmąsyk pažadinęs vaiko sielą („žiūrėjau į dangų“), nuolat patvirtinamas nakties regėjimų, yra tapęs kasdieniniu egzistenciniu nerimu, „dvasios neramumai“ – nuolatine būseną:

Aš nieko nemokau – obuolius skinu iš sodo
dangaus, pats mokaus,
Žiūrėdamas, kaip naktys užneša į akis žvaigždes lyg
sėklas, iš kurių išauga
Dvasioj dideli neramumai – per juos sužinau,
kad esu. (Juškaitis, 1972, 117)

Eilėraštis baigiamas klausimu – paliekama atvira erdvė intensyviai dvasios darbui, neramios minties spėliojimams. „Dangaus elegija“ sutelkia daugelį svarbių Juškaičio lyrikos idėjų, kurias kūrybos kontekstas gali paliudyti ir papildyti.

Rinkinio poetinės kalbos tyrinėjimai būtų atskiras ir sudėtingas darbas. Galima suminėti svarbiausius bruožus, liudijančius sparčiai vykusį lyrikos modernėjimą. Dominuoja išplėtoti, sudėtingos struktūros eilėraščiai, neabejotinai išsiskyrę palyginti dainingos, nekomplikuoto pasaulėvaizdžio aštunto dešimtmečio pradžios lyrikos kontekste. Tokie tekstai kaip „Dangaus elegija“ ar „Vasaros kaitros“ yra minimo rinkinio kanonas, poeto atrastas ir įsitvirtinęs tolimesnėje jo kūryboje. Jam būdingi ilgi sakiniai, nusidriekiantys per kelias eilutes, retkarčiais ir į kitą strofą. Dažna yra inversija, sakinio dekonstrukcija, didinanti žodžio semantinę galią, jo kontekstų įvairovę. Tokio pobūdžio struktūros jau buvo žinomos prieškario ir karo metų poezijoje. Besiformuojanti žemininkų karta rašė vizijas, simfonijas, elegijas. Poetikos lygmenyje galima atpažinti sąsąukas su ankstyvesne poetine tradicija.

Išvados

Aptarus rinkinio *Mėlyna žibutė apšvietė likimą* meninio pasaulio ypatybes, galima padaryti keletą apibendrinimų:

1. Juškaičio lyrikos specifika išryškėjo aštunto dešimtmečio pradžioje, tapdama sparčiai modernėjančios lietuvių lyrikos dominante. Ji išsiskyrė iš tuometinės empiriškos, vienaplanės, dar stipriai ideologizuotos poezijos konteksto, konfrontavo su įprastiniu diskursu.

2. Analizuotame rinkinyje juntamas aktyvus dialogas su ankstyvesnėmis poetinėmis mokyklomis, visų pirma – su poetais žemininkais ir (kiek atsargiau) – su poetais neoromantikais. Galima išgirsti sąsąukų su Maironio, Mykolaičio-Putino, Baranausko poetine kūryba.

3. Modernėjimas vyko valstietiškos kultūros pagrindu, taigi, priskiriamas nuosaikijam modernėjimo tipui. Siekiama pažvelgti į valstietiškos kultūros gelmę, gausu mito relikštų ir paslėptos religinės simbolikos. Tai primena žemininkų poetinę programą. Galima stebėti, kaip drastiškai pokario metais nutraukta poetinė tradicija atgyja naujais pavidalais, o lietuvių lyrikoje susiformuoja egzistencinės lyrikos tipas, paremtas valstietiška kultūra.

4. Modernėjimą liudija ir eilėraščių poetika. Dominuoja ilgi, sudėtingos struktūros tekstai. Ypatinga reikšmė skiriama poetinei sintakse, didinama atskiro žodžio semantinė galia.

Literatūra

Juškaitis J., 1962, *Ir aušros, ir žaros*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.

Juškaitis J., 1972, *Mėlyna žibutė apšvietė likimą*. Vilnius: Vaga.

Juškaitis J., 1998, *Lyra ant gluosnio*. Vilnius: Aidai.

Juškaitis J., 2002, *Tikėti ir rašyti*. Vilnius: Aidai.

Kmita R., 2009, *Ištrūkimas iš fabriko*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Tūtlytė R., 2006, *Išliekanti lyrika: XX amžiaus lietuvių poezijos vidinių struktūrų kaita*. Vilnius: Gimtasis žodis.